

Stanislava Jarolímková

PUTOVÁNÍ PRAHOU

JAK SE ŽILO
V NAŠÍ METROPOLI

UNIVERSUM

PUTOVÁNÍ PRAHOU

Stanislava Jarolímková

PUTOVÁNÍ PRAHOU

EUROMEDIA GROUP

Za odborné rady a za vstřícnost děkuji Mgr. Andree Holasové z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Praze, Bc. Miloslavu Čechovi, akreditovanému průvodci Prahou, Tomáši Bezouškovi, Michalu Ezechelovi z Tiskového oddělení Úřadu městské části Prahy 10, Bc. Janu Dudovi, vedoucímu oddělení PR a práce s veřejností NTM, Ing. Zdeňku Řešátkovi, CSc., řediteli Železničního muzea NTM, a PhDr. Zdeňku Váchovi, vedoucímu Archivu NTM.

Stanislava Jarolímková
PUTOVÁNÍ PRAHOU

Copyright text © Stanislava Jarolímková, 2025
Copyright illustrations © Jiří Filípek, 2025
Copyright photos © Miloslav Čech, 2025
All rights reserved

ISBN 978-80-284-0859-6

*Tuto knihu věnuji památce
milovaného manžela Petra.*

Úvod

Tato moje desátá pragensie má obdobný záměr jako devět předchozích titulů věnovaných Praze. Snažím se v ní ukázat, jak se lidem žilo v české metropoli, co pro ně bylo důležité, jak přijímali různé novinky, které jim vstupovaly do života a kdo i proč si zaslouží, abychom si ho připomenuli. Nezapomínám ani na méně známé zajímavosti týkající se významných pražských staveb.

Tentokrát se například dočtete, zda se mohli nepoctiví pekaři při máchání ve Vltavě utopit, zda by někdo z dnešních Pražanů dokázal ochutnat sanytr, pokud by znal jeho ingredience, zjistíte, k čemu obyvatelé Židovského města potřebovali bílou křidu, komu byl určen kri-kri či křikloun a proč medikům zamrzával při přednáškách inkoust. Dozvíte se i to, kdo se skrýval za zkratkou PPPPP, jaký tvar měl modřínový Jateční most, jak probíhala kalichová rošáda na západním průčelí kostela Panny Marie před Týnem, na ilustraci uvidíte pýchu pražské pošty zvanou klapačka, a zjistíte, odkdy bylo nutno vlastnit vůdčí list neboli řidičský průkaz. Nakonec se s námi podělí ctitel Prahy Jan Neruda o své vzpomínky a představí vlastní návrh týkající se „modernizace“ metropole. Text doplňuje 62 ilustrací a 30 barevných fotografií.

*Přeji vám opět pohodové počtení.
Stanislava Jarolímková*

1 • Je libo chléb žaludový, koláčový či s popelem?

Naši předkové jídali nejprve pečivo z hrubě umleté ječné či ovesné mouky, jež mívalo podobu nekvašených placek uhnětených z mouky a vody, které se pekly na rozpálených kamenech. Postupně se však hospodyňky naučily péct v pecích pecny zadělávané kváskem (kouskem syrového těsta od minulého pečení, předchůdcem droždí). První profesionální pekaři pracovali od 10. či 11. století výhradně u panovnického dvora či v kláštorech (pece jako první prý roztápěli benediktini v Břevnovském klášteře založeném roku 993). „Obyčejní“ zákazníci u nich mohli nakupovat pečivo teprve od 13. století. Chléb se při konzumaci nejprve odlamoval, zatímco krájet se začal teprve od 14. století a ve století patnáctém se už peklo na dvacet druhů chleba, mezi nimi například i perníkový nebo žaludový. Výraz „pochlebovat“ neměl s pekařstvím nic společného: byl totiž odvozen od slova „chlebit“, což značilo „lichotit“.

PROČ PEKAŘI STAVĚLI DÍŽE MEZI DVEŘE?

První písemná zmínka o chlebu se nachází v *Kosmově kronice*, a to v pasáži, kdy Přemysl Oráč vyňal z lýkové mošny „plesnivý chléb a kus sýra“*, aby pohostil Libušiny vyslance.

*Plesnivý chléb nemusel – jak píše Lucie Štěrbová – ve staročeštině znamenat, že byl skutečně pokrytý plísní, ale mohlo jít o důrazné označení starého tvrdého chleba. Tím, že Kosmas „dal“ oráčovi (kromě sýra) zatvrdlý chléb a z lýka podomáčku zhotovenou mošnu, chtěl potvrdit lidový původ bájného zakladatele knížecího rodu Přemyslovců. Naši dávní předkové včetně odrostlejších dětí si z lýka vyráběli i boty.

Profesionální pekaři prodávající chléb Pražanům byli v 15. století (stejně jako řezníci) nejbohatšími řemeslníky. Jako takoví vlastnili honosné měštské domy a stávali se ctěnými členy měštských rad. Díky tomu neměli problém s tím, aby si z profesních důvodů pořizovali

vlastní mlýny*. Mlýn nebyl lacinou záležitostí. Na Zderaze stál roku 1377 mlýn 3 300 českých grošů, přičemž kůň se v té době prodával asi za 240 grošů.

*Mlýny bývaly různé, ale zvláště technicky zajímavou výjimkou se stal mlýn lodní, zvaný **škrtnice**. Podle Ondřeje Vítka šlo o mlýn, jehož mlýnské kolo (tedy spíš koleso) nesly z obou stran dvě ukotvené lodě, aby voda mohla kolesem otáčet. Výhodou bylo, že tento mlýn bylo možno v případě potřeby přemísťovat. Svůj název získala škrtnice podle toho, že se její mlýnské kolo „škrtilo“ (zastavovalo) pomocí pastorku (malého ozubeného kola); u „obyčejných“ mlýnů s náhonem se kolo zastavovalo přerušením přívodu vody.

Podle městských nařízení musel pekař takto umletou mouku využít výhradně k pečení, neboli ji nesměl rozprodávat.

Takto vypadal lodní mlýn zvaný škrtnice.

V *Dějepis města Prahy* historika V. V. Tomka je v letech 1348 až 1419 uvedeno 157 pražských pekařských zbohatlíků, jejichž domy nesly domovní znamení připomínající toto náročné a vonící řemeslo. Příkladem je dům v Tomášské U Zlatého preclíku čp. 22/12 (viz **foto 1**). Mistři zaměstnávali pekařské pomocníky, kteří u nich často i bydleli v podnájmu a mívali rozdělenou práci. Jedni vytápěli pece, další připravovali těsto či zodpovídali za míchání a kynutí a jiní sázeli syrové chleby s nastříženými křížky na vrcholku těsta do pece a hlídali správnou teplotu. (Tyto křížky nebyly křesťanským symbolem, nýbrž umožňovaly únik přebytečného plynu během pečení.)

Pece byly vytápěné pokud možno smolným dřívím, které obsahuje více pryskyřice, takže se rychle rozhoří a „vznítí velký oheň“; uzavřené smolné bublinky vytvářejí nejen jiskry, ale navíc vydávají hlasité praskání.

Profesionální pekaři i hospodyňky dodržovali při přípravě chleba některé zvyky. Nepekli ho ve sváteční den, protože věřili, že nevykyne, kynutí urychlovali tím, že pekař(ka) třikrát oběhl(a) díži, první zakrojení do pecnu provázeli pokřizováním se, díže nikomu nepůjčovali, a když se obávali, že jejich domu hrozí nebezpečí, postavili tuto, zpočátku ručně dlabanou, dřevěnou nádobu mezi domovní dveře.

Již v 15. století bylo v Praze k dostání dvacet druhů chleba. Kromě žitného, ječného, pohankového, jáhlového či prosného byly k dostání druhy, které dnes již neznáme: šlo o chléb perníkový, koláčový, oplatkový, žaludový, mazancový, preclíkový či rýžový. Za pochoutku se považovala kaše z topinek, svařeného vína, medu, jalovce a kmínu; chlebem se často zahušťovaly omáčky.

S NEPOCTIVOSTÍ DOŠLI PEKAŘI ČASTO AŽ DO KOŠE

Pražský řád z roku 1444 těmto řemeslníkům nařizoval, aby pekli ponovu chléb bílý pro zámožné strážníky a postaru režný neboli žitný pro chudinu. Pokud u některého pekaře při kontrole zjistili chléb „podbělný nebo zabělý ze směsi bílé pšeničné mouky a nejhorší mouky černé“, dostal vysokou pokutu. Konšelé dozorující pekaře mj. sledovali nepovolené zvyšování cen nebo svévolné snižování váhy, což bývalo běžné zejména v neúrodných letech či za válek. Podle řádu vydaného roku 1503 měli pekaři stanovovat ceny podle cen obilí a roku 1578 vyšel drahotní řád, na jehož základě probíhaly v jednotlivých pekárnách kontroly. Poctiví mistři, kteří se nechtěli dostat do hledáčku úřadů, nařizovali svým pomocníkům, aby respektovali všechna nařízení a navíc aby používali zásadně vodu, „která jest nejčistší a na váze zvážená nejlehčí“, neboť „stojící (voda) blátem zapáchá, jest odporná a brzo plesniví“. Od roku 1589 byli povinni na své chleby otiskovat svůj cejch; kdo ho neotiskl, musel počítat s pokutou. Nešvarem profesionálních

pekařů bývalo i to, že do těsta přidávali kvůli vyššímu zisku různé náhražky, jimiž bývala dokonce i jemně nasekaná sláma, piliny, hlína či popel.

Pracovní doba v pekárnách byla nejen dlouhá, ale odehrávala se z velké části v noci: aby zákazníci mohli posnídat zvolené pečivo, muselo být těsto připraveno k pečení v potřebném předstihu. Část čerstvých výrobků byla vystavena v pekařově obchůdku a druhou uředníci roznášeli v nůších pěšky či později rozváželi na kolech nebo vozících na zadané adresy. Na přelomu 19. a 20. století zajišťovali rozvoz koně zapřažení do vozů a později automobily.

Když se hovoří o pražských pekařích, obvykle padne zmínka o máchání šizuňků v „koši“ ve vltavské vodě a o Václavu IV. (1378–1419), který v přestrojení nakupoval „kontrolní“ chléb na Starém Městě (kam se kolem roku 1383 přestěhoval z Pražského hradu do nově vybudovaného Králova dvora u dnešní Prašné brány). Tresty prý vynášel na místě. Někdy rozdal nepoctivcovo pečivo mezi chudé a jindy stanovil pro pekaře pokutu, kterou bylo možno buď uhradit penězi, voskem či pivem, nebo pobýtem na pranýři. Šlo o tzv. „suchý“ trest, při němž musel nepoctivec především v době trhů, kdy kolem chodávalo mnoho lidí, stát v koši či v kleci třeba hodinu dvě otočen obličejem ke kolemjdoucím, kteří mu měli vidět do tváře. Občas přitom míval na krku zavěšený svůj ošizený bochníček.

Máchání nepoctivého pekaře ve vltavské vodě v „koši“ z dřevěných latí.

lícem ke kolemjdoucím, kteří mu měli vidět do tváře. Občas přitom míval na krku zavěšený svůj ošizený bochníček.

Známý je také **trest „mokry“** – neboli **máchání** ve vodě. To se konávalo prokazatelně na dvou místech Křižovnického náměstí na staroměstském konci dnešního Karlova mostu (viz I. díl *Pražských okének*, kapitola 63). Nešlo ovšem vždy o koš z proutí, ale někdy se na tento trest používaly klece ze dřeva či ze železných drátů. Provinilci vstoupili do klece či do

proutěného koše zavěšeného na silných lanech na dlouhé páce vyčnívající nad vodou a jejich **ponoření do vltavské vody** bývalo prý vždy **bezpečné**: hlava se jim totiž nedostala pod hladinu. Tento trest se zřejmě konal až do konce 18. století, kdy ho zrušil císař Josef II.

Druhá varianta „mokrého“ trestu zavedená zřejmě roku 1590 Rudolfem II. (1576–1611) se nazývala „**z lopaty do řeky smetání**“, což bylo obřadné shzení pekaře do vody pomocí velké pekařské lopaty určené k sázení bochníků do pece. Důvodem prý byl fakt, že se císař již nemohl „dívat na pekařské neřády“; v tomto případě mohlo několik neplavců utonout.

Rudolf II. také nařídil, že pekaři nesmí pomlouvat ani pokřikovat na své kolegy, za což měla následovat pokuta v podobě jedné libry vosku (česká libra se rovnala asi 0,5 kg), a při opakovaném porušení tohoto zákazu mohl viník přijít o živnost či mu mohla být zbořena pec. Zakázal také, aby překupnice někde levně nakupovaly pečivo a jinde je prodávaly dražší, a vyhrožoval pražským mistrům pekařským tak zvanými **plachetníky**. Šlo o přespolní pekaře, kteří by mohli ve městě získat výhodná místa na trhu, kde dosud prodávali zmínění nepoctivci.

CECHY PEKAŘE CHRÁNILY, ALE PŘEŽILY SE

Protože těchto řemeslníků přibývalo, bylo zapotřebí jejich výrobu usměrňovat, takže se v Praze začaly zakládat zřejmě ve 14. století **cechy**. Zpočátku bylo členství v nich dobrovolné, ale po jisté době se stalo povinným. Jak píše Radka Bodnárová, pro zákazníky to bylo výhodné, neboť cechy dohlížely mj. na to, aby pekaři prodávali kvalitní produkty za odpovídající ceny. Zároveň platilo, že kdo byl členem cechu, získával nejen lepší společenské postavení, ale byl chráněn před konkurencí, měl zajištěný odbyt pro své výrobky a přísun surovin, a navíc získal podporu ve stáří, při nemoci nebo když se ocitl v nouzi.

Od 17. století se však cechy staly překážkou konkurence, takže je roku 1859 plně nahradil **živnostenský řád**. Do živnostenských společenstev se sdružovali nejen mistři, ale i dělníci a učni.

JEDNA OSADA NA KLÁROVĚ A DRUHÁ JIŽNĚ OD HRADČANSKÉHO NÁMĚSTÍ

Osada Písek (Na Písku, později Rybáře) měla podle *Průvodce pražskou archeologií* svérázné osudy, neboť vznikla na ostrově, který se zřejmě od 10. století rozkládal **v prostoru dnešního „Klárova, Valdštejnského paláce i jeho zahrad a Vojanových sadů“**. V blízkosti stékala od Pražského hradu Brusnice*.

*Brusnice (původně Bruska) je jak známo potok obtékající ze severu Jelením příkopem Pražský hrad. Je dlouhá 4,5 km, a jejím zdrojem jsou tři hlavní prameny u Břevnovského kláštera. Jeden, zvaný Vojtěška, se nachází v klášterní zahradě, druhý, slabší, vyvěrá pod Patočkovou ulicí a třetí, který je naopak velmi vydatný, vyvěrá východně od kláštera. Když Brusnice opustí Pražský hrad, stáčí se před obloukem Chotkovy serpentiny, míří z malostranského svahu dolů a poblíž Klárova vtéká do Vltavy. Část Brusnice je vedena potrubím.

Obyvatelé tohoto ostrova se nejprve věnovali zemědělství, ale později přešli na zpracování železa. Bydleli v jednopatrových dřevěných a dřevohlinitých domech, měli kostel neznámého zasvěcení a roku 1273 vyrostl nedaleko jejich obce kostel nový, zasvěcený sv. Petrovi, jenž získal přídomek „na Písku“ a později „v Rybářích“.

Bohužel opakované povodně vše pobořily a definitivní zkázu přinesly ostrovu jezy. Ty se začaly budovat od druhé poloviny 13. století na pražském úseku Vltavy, aby naháněly vodu vodním mlýnům, a právě kvůli jezům se hladina řeky zvýšila o tři metry. Kostel sv. Petra byl roku 1775 odsvěcen, prodán a zbořen, a když se roku 1784 pražská města (Staré a Nové Město, Malá Strana a Hradčany) spojila v jeden městský celek, stala se i osada Písek součástí české metropole. Podmínkou znovuosídlení tohoto malostranského „koutku“ byly pochopitelně navážky.

Jižně od Hradčanského náměstí se nacházela **osada Obora**, která se zřejmě od počátku 12. století rozkládala **od Šporkovy ulice přes Jánský vršek až po Tržiště**. Nejprve tu bydleli poddaní, konšelé a panští úředníci. A brzy se tu usadilo několik měšťanů, z nichž někteří si zde zakládali vinice.

Nacházel se tu prý také pivovar se zahradou. Osada měla **rotundu sv. Jana Křtitele**, která byla podle Ruthovy kroniky poprvé zmíněna

roku 1182*, a podle ní dostal název Jánský vršek. Archeologové našli kolem základů rotundy jílu a kamennou, asi dvoumetrovou nadzemní plentu, která je měla chránit proti spodní vodě, neboť hradčanský svah inklinoval k sesuvům. Druhým svatostánkem byla románská či gotická **kaple sv. Matěje** (viz mapa).

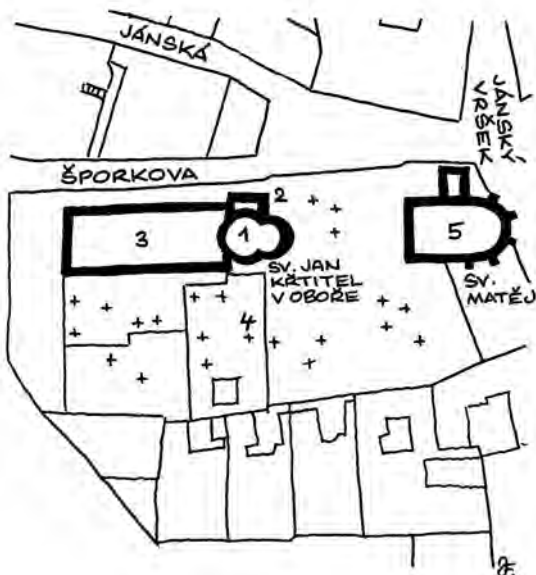
*Roku 1182 prý za hladomoru zabila jistá žena žebračku, která měla v měsci pět kousků chleba, a to sekyrou „jako vepře“. Syn oné ženy vlekl tělo zavražděné do šachty u onoho kostelíka, ale byl chycen a oběšen. O osudech vražednice není v kronice žádná zmínka.

Poté, co Přemysl II. Otakar založil roku 1257 dnešní Malou Stranu, zůstala Obora – jak konstatuje *Pražský sborník historický XXIX* – před malostranskými hradbami. Před rokem 1354 vyhořela, ale menší část obce měla brzy u svatostánku sv. Jana i radnici a rychtáře, zatímco část větší, na níž byl mj. i pivovar se zahradou a vinicí, patřila Strahovskému klášteru.

Když v letech 1360–1362 nechal Karel IV. Malou Stranu rozšířit a obklopit Hladovou zdí, jež ji měla chránit proti atakům od západu a jihu, stala se Obora její další součástí. Roku 1420 byla zčásti vypálena husity snažícími se marně dobýt Pražský hrad, ale nezanikla. V 16. století byla svatojánská rotunda přestavěna na **kostel sv. Jana Křtitele**, který byl za josefínských reforem roku 1784 odsvěcen a přestavěn na obytný dům, což tehdy nebyvalo běžné. Jeho zbytky jsou v dnešní Šporkově ulici v domě U Tří zlatých korun čp. 322/3 (viz **foto 2**). Zbytky nedaleké malostranské kaple sv. Matěje, která byla od výše zmíněného kostela oddělena hřbitovem, se nacházejí v nedalekém domě na Jánském vršku čp. 323/13.

TŘI OSADY MEZI VLTAVOU A ÚPATÍM PETŘÍNA

Zřejmě nejstarší z nich se nazývala **Trávník** a žili v ní především hutníci. (Tito řemeslníci produkující železo působili u nás již v 5. a 6. století; například ve 13. století pracovalo v Čechách asi 250 hutí.) Jejich území mělo tvar trojúhelníku tvořeného **dnešním Velkopřevorským náměstím, ulicí Harantovou a Všehrdovou**; jižní část Trávníku sahala k linii severní špičky Střeleckého ostrova.

Mapka zachycuje umístění přístavby církevních objektů Obory: románská rotunda s apsidou sv. Jana Křtitele (1), severní gotická sakristie znovu zvětšená v 16. století (2), přistavěná nová renesanční loď (3) a hromadný hřbitov (4) pro oběti hladomoru v roce 1282. Je tu vidět také umístění nedalekého kostela sv. Matěje (5), zrušeného roku 1793.

Osada Nebovidy, o níž pochází podle Augusta Sedláčka první zmínka z roku 1235, se stala součástí Malé Strany teprve po jejím rozšíření Karlem IV. počátkem 60. let 14. století. Nebovidáci obklopovali dnešní **Karmelitskou ulici***, a jejich prvním svatostánkem se stal románský kostel zřejmě z poloviny 12. století zasvěcený **sv. Vavřinci**. Stál v dnešní Hellichově ulici, kolem roku 1378 byl přestavěn v gotickém slohu a rozšířen; roku 1784 ho však čekalo odsvěcení a v letech 1804–1816 byl přebudován na nájemní dům, jenž spolu s bývalou farou a zvonici dostal coby kulturní památka čp. 553/18.

*Dnešní Karmelitská ulice tvořila až do poloviny 14. století **část dálkové cesty do jižních Čech**. Součástí Malé Strany se stala teprve poté, co Karel IV. rozšířil v letech 1360–1362 toto pražské město směrem na jih. Vysoce ceněnou předností oné cesty byl fakt, že ji bylo možno používat celoročně, neboť se nacházela **nad hranicí záplav**.

Takto vypadal první gotický kostelík z opukových kvádrů sv. Maří Magdaleny; nakreslen podle předlohy M. Semeráda z NPÚ Praha.

V letech 1315–1329 byl postaven na rohu ulic Karmelitské a Harantovy nebovidský **kostelík sv. Maří Magdaleny**, spojený se hřbitovem, doloženým archeology. Přibyl k němu i klášter magdalenitek, vše však zpusťořili husité, poté se měnili majitelé, kostel byl přestavěn na barokní, roku 1783 Josef II. oba církevní objekty zruřil a střídaly se v nich různé úřady. Dnes zde sídlí *České muzeum hudby* na adrese Karmelitská čp. 388/2 a za muzeem vede Nebovidská ulice, která tuto obec dodnes připomíná.

Když se v této části Prahy rozložila ve 12. století **osada Újezd**, měla na severu kolem roku 1240 postavený kostel sv. Jana Křtitele (dnes má přídomek „Na prádle“*), vymezený dneřními ulicemi Říční a Všeřdovou. Na jihu sahala až ke kostelu sv. Filipa a Jakuba v prostorách dneřního Arbesova náměstí, ale v 60. letech 14. století „spolkla“ rozšířená Malá Strana pouze severní část Újezda, zatímco zbytek ponechala Smíchovu.

*Kostelík sv. Jana Křtitele Na prádle byl roku 1784 v rámci reformy Josefa II. odsvěcen a prodán. Sloužil jako prádlna, kde pracovala maminka Jakuba Arbesa, který se tu poprvé mohl občas vykoupat v neckách. Později tu bývala čistírna koberců a skladiště.

3 • Průkopníky pražských pivovarů byly kláštery

Je známo, že mniši bývali prvními, kdo uměl číst a psát. V této kapitole si ukážeme, že navíc jako první nabízeli pěnivou tekutou lahůdku.

CÍRKEV NEBYLA NADŠENÁ – LEČ VAŘILO SE DÁL

Problémem nebylo pivo jako takové, ale byl jím fakt, že v klášterech docházelo k nemírnému pití*, a hodnostáři se obávali toho, že opilí kněží pokazí reputaci církve.

*Nemírné pití piva a jeho následky byly mezi lidmi podle Jiřího Vydry vážným problémem již koncem 10. a začátkem 11. století. Proto roku 1039 vydal kníže Břetislav *Zákon k mravní nápravě lidu*, v němž bylo uvedeno mimo jiné i nařízení vztahující se na opilce. Stálo v něm, že krčmáři, kteří poskytovali opilcům přístřeší, „budou na veřejném místě přivázáni ke sloupu a budou jim oholeny hlavy“. A opilcům hrozila pokuta a žalární kobka.

Církev věděla, že ani Písmo svaté nepřálo pivu, kvůli němuž se věřící dopouštěli porušování křesťanského desatera, ale nakonec vaření piva posvětila. Zdůvodnila to tím, že tento nápoj má léčivé účinky na organismus a psychiku; jenže ve skutečnosti ji k tomu přiměl fakt, že šlo a jde o výnosnou aktivitu.

Nejstarším pražským mužským klášteřem proslaveným vařením piva se stal ten, jenž nesl název **Břevnovský** (Markétská 1/28, Praha 6), založený roku 993 českým biskupem Vojtěchem a knížetem Boleslavem II. (972–999). Jenže tamní mniši své pivo popíjeli – jak píše Milan Polák – „tak nemírně, až pobouřený Vojtěch (viz kap. 29) vaření piva z pšeničného či žitného chleba zapověděl pod přísným trestem vyloučení z církve“. Podle Jiřího Vydry se první zachovaná zmínka o výrobě piva na našem území týkala paradoxně právě tohoto zákazu, jenž byl zrušen teprve roku 1244 díky přímluvě krále Václava I. (1230–1253).

Břevnovský pivovar, který vařil pivo téměř tisíc let, míval původně dřevěné stavby, které byly do roku 1089 nahrazeny kamennými románskými stavbami rozmístěnými po obvodu kláštera. Výrobu bohužel narušili husité, mniši ji však zčásti obnovili, leč za třicetileté války byl klášter vypálen. Obnovy se dočkal v 17. století především díky Dientzenhoferům a v 18. století byly klášterní hospodářské budovy obnoveny, pochopitelně včetně pivovaru. Ten stál v předním dvoře na východním okraji kláštera, ale při rozšiřování výpadovky na Karlovy Vary byl definitivně zbořen.

Pivovar se sladovnou U Křižovníků, rozložený na rohu dnešní Křižovnické a Platnéřské ulice, byl součástí tamního kláštera řádu Křižovníků s červenou hvězdou (proslulého zejména vysokokapacitním špitálem). O zdejší výrobě se zachovala první věrohodná zpráva z roku 1378, kdy pivovar vyhořel (i se špitálem), ale po obnově se k vaření vrátil.

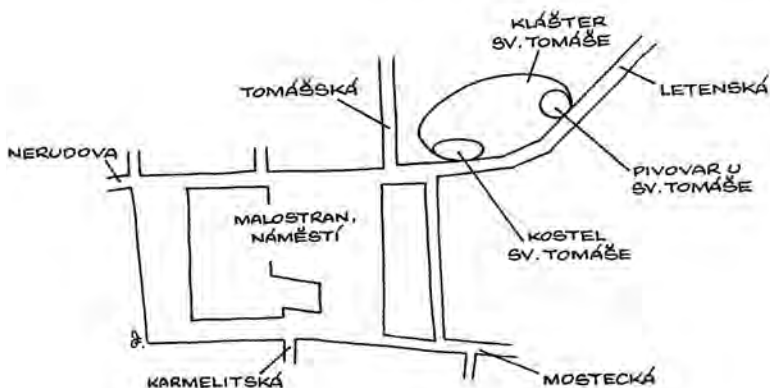
Podnikaví mniši **zavedli tzv. přímus**, což značilo, že poddaní křižovníků nesměli kupovat pivo od jiného výrobce. Kdo by tento zákaz porušil, musel by zaplatit mnichům pokutu ve výši částky (či dvojnásobku částky), kterou za nedovolené pivo zaplatil.

Když byl roku 1661 založen nový křižovnický konvent, pochopitelně nechyběl ani nový pivovar. Kromě toho, že o pivo křižovníků měli Pražané velký zájem, byli mniši prvními, kdo v druhé polovině 19. století začal používat lahve se speciálním uzávěrem. V sezoně 1901 až 1902 dosáhl pivovar výstav piva 9 936 hl, ale o dva roky později byl zbořen.

Pivovar kláštera sv. Tomáše se nacházel od roku 1352 v severní části klášterního pozemku augustiniánů v malostranské Letenské ulici. Na základě privilegia Karla IV. vařili mniši černé pivo podle svých receptů a pouze pro svoji potřebu, ale díky vynikající chuti si na něm brzy pochutnávali také nejen Malostranáci, ale i pražský arcibiskup a snad i čeští králové. Když roku 1420 husité pivovar vydrancovali, musel si na obnovu počkat až do 16. století. Byl přestavěn a obnovil provoz, což ovšem neviděli rádi ostatní malostranští sládci, pro něž byl nepříjemným konkurentem; dokonce prý počátkem 18. století zabavili celou jednu svatotomášskou zásilku piva. To však nezabránilo

tamnímu převorovi v dalším podnikání. Roku 1763 dal vybudovat na východě klášterního areálu nové pivovarské budovy a roku 1780 uzavřel dohodu s malostranskými sládky. Od počátku 19. století byl pivovar pronajímán a jeden z nájemců vařil od roku 1870 tmavý ležák Tomášský kozel.

Pivo se zde vařilo téměř šest set let a zdánlivě definitivní konec přinesla v roce 1950 tzv. akce K, tedy zavírání klášterů. Jak jsem si ověřila, dnes svatotomášská pivnice pokračuje v angličtině i v češtině v pivovarské tradici.

Mapka umístění Tomášského pivovaru.

Klášterní strahovský pivovar byl prokazatelně v provozu minimálně od roku 1400, kdy si ho pronajal jistý malostranský měšťan. Nájemné bylo vysoké a navíc úsměvné: činilo „4 kopy grošů českých (tedy 240 grošů, za něž bylo možno koupit tehdy více než tři vypasené voly; *pozn.aut.*), libru (60 dkg) pepře a tučného zajíce ročně“. Tento pivovar stál v Oboře letohrádku Hvězda a ukončil zřejmě výrobu piva za Ferdinanda II. Habsburského, tedy v první polovině 17. století. Druhý se usadil pod vinicí nad klášterem a „byl roku 1614 zvýšen o tři metry a zaklenut“. O patnáct let později však začal opat Kašpar z Quenstenberka budovat třetí, nový velký pivovar, v němž se ale kupodivu z různých důvodů pivo nevařilo. Opraven byl teprve jedenáct let poté, co ho poškodili roku 1648 Švédové.

Vařil pivo do roku 1697 a poté, co později pro změnu vyhořel, začal již po pouhých dvou letech znovu naplno fungovat. Například roku 1873 uvařil 4 346 hl tekuté dobroty. Počátkem minulého století počet hektolitrů klesal, takže pivovar byl zrušen a roku 1919 byla jeho část přestavěna na byty. Zbývá, západní část se změnila v letech 1959–1963 na velký sál s jevištěm pro zkušebnu Armádního uměleckého souboru.

4 • Názvy někdy klamou aneb ne každý špitál léčil

Vyslovíme-li dnes výraz „špitál“, je každému jasné, že je řeč o nemocnici. Jenže jak si ukážeme, v minulosti tomu tak nebylo. Důvod byl svérázný a my si ho vysvětlíme pomocí předchůdců Císařského špitálu, který dodnes stojí v hradčanské Kanovnické ulici čp. 73/7.

MILOSRDNÝ ŠPITÁL KNÍŽECÍ A ARCIBISKUPSKÝ

Přijetí křesťanství k nám přineslo mj. zakládání špitálů, nabízejících zpočátku především péči o unavené poutníky mířící – jak píšou Petr Svobodný a Ludmila Hlaváčková – „ke svatým místům křesťanstva“. Špitály s tímto posláním byly zřizovány u klášterů a sídel církevních hodnostářů, a od 12. století podporovali jejich zakládání i šlechtici či zámožní měšťané.

Již v 11. století se však tato zařízení začala dělit na **dva typy**.

Jedním se staly **herberky neboli hostince**, které umožňovaly potřebným jedincům **přespání a stravu**, a druhým byla zařízení, která pečovala „v duchu křesťanského milosrdenství **přednostně o chudé, staré či sirotky**“. Je sice pravděpodobné, že tito lidé trpěli různými chorobami, ale to nebylo pro přijetí podstatné.

Nejstaršího předka zmíněného hradčanského špitálu založil podle kronikáře F. Rutha a historika A. Novotného (viz kap. 43) **kníže Václav** (budoucí svatý), který podle kánonu „pomáhal potřebným, chudým

dával pokrm a zarmouceným útěchu“. Kvůli tomu prý nechal roku 926 postavit velký dům na konci Kanovnické ulice a „do toho domu všechny **sirotky chudé** kázal uvést a z knížecí kuchyně jim pokrmy dávat“. Ať jde o legendu, či skutečnost, tento špitál mohl dokazovat Václavovu dobročinnost, ale nelze ho označit za předchůdce nemocnic – byť mohlo jít o děti podvyživené, nakažené infekcemi ap.

Po smrti knížete Václava začal jeho velký dům chátrat, ale naštěstí nechal v letech 1371–1374 na témže místě postavit dům nový **druhý pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi**. Podle historika Antonína Novotného „nesnášel pohled na chudé kněze a žáky, již poraženi krutou nemocí a bez peněz nemají ani na byt, ani na stravu, takže zesláblí polehávají na ulicích“. A pokud by zbyla volná místa, „půjdou sem přestárlí kněží, jací již nemohou posluhovat svátostmi“. Dostal název **arcibiskupský** špitál sv. Antonína a sv. Alžběty a vedl ho „zvláštní správce, přijímaný a propouštěný arcibiskupem“. Lze předpokládat, že tito ubožáci měli rovněž zdravotní problémy, ale ty nehrály ani v tomto případě při přijímání do útulku roli.

Podle Ruthovy kroniky onen špitál „úplně zašel za války husitské“, ale podle jiných pramenů existoval ještě v roce 1486 a možná ho prý stihl poškodit roku 1541 nešťastný požár Malé Strany a Hradčan.

Druhý skromný špitál v Kanovnické ulici čp. 7317.

SVÉRÁZNÝ ŠPÍTÁL CÍSAŘSKÝ

Štafetu převzal **císař Ferdinand I. Habsburský** poté, co mu zemřela v lednu 1547 milovaná manželka Anna Jagellonská (která 11. března 1509 při korunovaci bratříčka Ludvíka Jagellonského chtěla na hlavu také tu blyštivou „čepici“). Při jejím pohřbu se vdovec rozhodl podepsat 16. června t. r. v Litoměřicích listinu, podle níž zavedl k manželčině poctě „každodenní zádušní mši (...) slouženou u svatého Víta. (...) Mši, zpívanou o sedmé hodině ranní, odslouží ustavený vikarista, jenž si tak za rok vydělá 56 zlatých 37 krejcarů“. Odměna čekala i dva pomocníky, choralisty, ministranty a kostelníky. Ona litoměřická listina zmínila i „třicet špitálních obojího pohlaví, pro něž je stanoven závazek pravidelné účasti při Annině smuteční mši. Jen tak, majíce na mysli a v modlitbách vzpomínku na své vladařské dobrodince, zaslouží si“ všichni dohromady za rok 424 zlatých 40 krejcarů; to prý byla částka, za niž se dalo při rozumné šetrnosti dobře žít. V domě mohli bydlet i topit si a dostali uniformu tvořenou černým pláštěm zdobeným žlutými prýmkami.

Podle *Příběhu Pražského hradu* se měli tito lidé také zúčastnit **tříkrát denně bohoslužeb v domácí kapli**. Ty se konaly ráno v 6 hodin, pak v 11 hodin a o nešporách letních v 18 hodin a zimních v 16 hodin. Svůj díl odměny dostal i ten chovanec, který onemocněl a mše se neúčastnil, neboť se předpokládalo, že se „oddává předepsaným pobožnostem doma“. Pokud by však simuloval a místo mše se toulal po městě, bylo jisté, že „trest ho nemine“. Antonín Novotný ještě dodal, že tento způsob uctívání Anny Jagellonské přetrvával i za dalších Habsburků a částky pro chovance císařského špitálu narůstaly. Vedle špitálu se nacházely císařské stáje, sýpka, zbrojnice a byty několika hradních zaměstnanců.

Dnešní podobu Císařského špitálu, jehož prioritou rovněž nebylo léčení, naleznete na **fotografii č. 3**.

Z toho, co jsme řekli, je evidentní, že německý výraz „das Spital“ a česká zkomolenina „špitál“ neoznačovaly vždy zařízení, určená pouze k léčení. Naznačuje to i latinský výraz „hospitalis“, jenž značí „pohostinný“. A podstatné jméno „hospitale“ značilo „útulek pro nemajetné a chudé“.

LÉČEBNÉ PRVENSTVÍ PATŘÍ ANEŽCE ČESKÉ

S ní je spojen nejvýznamnější a nejdéle fungující český špitál sv. Františka spravovaný laickým bratrstvem a určený **výhradně k léčení**. Podle P. Čorneje ho založila zmíněná dcera (*2011?–†1282) Přemysla I. Otakara zřejmě roku 1231. Podstatné je, že toto bratrstvo povýšil papež na samostatný řád Křížovníků s červenou hvězdou, jediný, jenž vznikl v českých zemích. Řád se několikrát po Praze stěhoval a nakonec se usadil roku 1252 u staroměstské části Juditina mostu (viz kap. 63 I. dílu *Pražských okének*).

Podle knihy *Pražské špitály a nemocnice* byl „**zdejší špitál až do poloviny 14. století jediným veřejným zařízením* svého druhu**“. Již od počátku míval na tehdejší dobu neuvěřitelných 85 lůžek, a Albík z Uničova (od roku 1399 osobní lékař Václava IV.) právě sem občas vodil své studenty „k jakýmsi klinickým demonstracím“.

*Veřejným zařízením bylo také takzvané infirmarium, což je název odvozený od latinského výrazu „infirmitas“ značícího slabost, bezmocnost, nemoc, zaměřené na ošetřování nemocných leprou. Pražské leprosarium se nacházelo zřejmě od roku 1281 v novoměstské Lazarské ulici. Křížovníci se však takto úzce nespecializovali.

5 • Historie staroměstského smetiště

V této kapitole zamíříme na bezprizorné území na pravém staroměstském břehu přibližně v oblasti dnešního Palachova náměstí. Toto území bylo ohrazeno jednoduchou městskou hradbou (viz ilustrace), která začínala u dnešního Karlova mostu, táhla se Valentinskou ulicí (vzdálenou tehdy od řeky asi 200 m a zvanou ještě v 18. století Smetišťka) a končila na Františku.

NAVÁŽKY, SANYTR, ZÁPACH A REJDIŠTĚ

Na zdejší neupravené nábřeží se vyvážel podle F. Rutha nejen sníž znečištěný sazemi, ale i všechna nečistota včetně hnoje, a pražská mládež zde „mívala své rejdiště, jako by bylo na nejpěknějším pažitě“.